TÜRK HALK GİYİMİNDE KULLANILAN SÜSLEMELERE TİPOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Fatma KOÇ[1], Emine KOCA[2]

ÖZET

Türk halk giyim kuşamı kumaş, model, kalıp, birleştirme, astarlama gibi özelliklerinin yanı sıra, süsleme ve işleme teknikleri ile de çeşitlilik göstermektedir. Zengin kumaş ve süsleme özellikleri ile çok sayıda parçadan oluşan Türk halk giyim kuşamı, başa, bedene ve ayağa giyilenler ile giysileri tamamlayan takılar ve süslemelerden oluşmaktadır. Gelenekli yaşamda kullanılan giysiler, bölgenin coğrafik ve sosyal yapısı ile birlikte gelenekler, görenekler, kişilerin yaşam tarzları, felsefeleri gibi birçok faktör ile şekillenmiş ve çeşitlenmiştir. Tasarım ögeleri ve süsleme özellikleri, söz konusu giysilerin işlevsel özelliklerinin yanı sıra iletişim aracı olarak kullanılmasını da gerekli kılmıştır.

Türkler giysilerini oluştururken genellikle giysilerin model ayrıntılarından daha çok süsleme ayrıntılarına önem vermişlerdir. Diğer gelenekli sanat dallarında olduğu gibi halk giysileri üzerindeki süslemeler genellikle cinsellik, doğurganlık, nazar, bereket, umut, özlem, korku, sevgi, gibi duyguların ve inançların doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu nedenle süslemeler giysilerin kültürel değerini artırmaktadır. Türklerin benzer özellik gösteren basit kesimli giysilerini iki veya dört kat üst üste giyerek oluşturdukları katlı giyim özellikleri, aynı zamanda süslenme biçimlerini de oluşturmuştur.

Türk halk giyim kuşamında, sanatsal ve estetik değerlerinin yanı sıra içerdikleri anlam ve verdikleri mesaj açısından da önemli bir yeri olan süslemelerin, tipolojik yaklaşımla incelendiği bu çalışmada; 19. yüzyıldan günümüze kadar ulaşılabilen Türk halk giysilerinin gerçek örnekleri ve fotoğrafları incelenerek, giysilerde kullanılan süs ve süsleme özellikleri, uygulama tekniği açısından altı grup altında sınıflandırılmıştır. Bu tipolojik sınıflandırma örneklerle açıklanarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Giyim- kuşam, Türk, halk, süs, süsleme

[1] Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, fatmaturankoc@gmail.com
[2] Doç. Dr., Gazi Üniversitesi,, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, kocaemine@gmail.com

TYPOLOGICAL APPROACH OF ORNAMENTS USED IN TURKISH FOLK CLOTHES

ABSTRACT

Turkish folk costumes also vary with adornment and brode technique alongside fabric, pattern, mold, assembly, and laminating. Turkish folk costumes which comprise of a lot of different piece with plenty of fabric and ornament features consist of jewelries and ornaments, which wear to head, body and foot. Clothes, used in traditional life, shaped and changed with people's lifestyle and philosophy, traditions with social and geographical feature of region. When the design elements and ornament features were also on the agenda, alongside the functional features of clothes, these clothes used as a communication tool.

While Turkish people creating their clothes, they generally gave importance to ornament features than pattern features. As in other branches in traditional arts, ornaments in folk clothes generally were shaped in accordance with emotions, such as; sexuality, fertility, evil eye, hope, longing, fear, love, and beliefs. Therefore, ornaments increase cultural value of clothes. The layering feature of clothing, which is consisted of simple cut costumes that dressed two or four times in a row, is also constituted the ornament forms of the clothes.

In Turkish folk clothing and dressing, besides artistic and esthetics values, ornaments have an important role for meanings and the messages. In this work, which is analyzed with typological approach, the real examples of Turkish folk clothes, extended from 19th century to today, was classified into six groups by examining photographs, the features of ornaments and application techniques. This typological classification was explained by giving examples.

Keywords: Clothes, Turkish, Folk, Ornament, Ornamentation

Koç, Fatma ve Emine Koca."Türk Halk Giyiminde Kullanılan Süslemelere Tipolojik Bir Yaklaşım". *idil* 5.19 (2016):237-262.

Koç F. ve Koca, E. (2016). Türk Halk Giyiminde Kullanılan Süslemelere Tipolojik Bir Yaklaşım. *idil*, 5 (19), s.237-262.

1. GİRİŞ

İnsanla birlikte ortaya çıkan örtünme duygusu, estetik değerlerin yanı sıra süs kavramını da beraberinde getirmiştir. Temel amacı vücudu korumak olan giysiler, zamanla ait olduğu toplumun kültürel değerleri, sosyo - ekonomik yapısı, yaşanılan coğrafya, kullanılan malzeme, iklim, inançlar vb. etkenlerle şekillenerek, biçim, malzeme, kullanım ve süsleme özellikleri açısından çeşitlenmiştir. Giysilerin biçimlenmesinde etkin olan bu faktörler, kültürel yapının gerekliliği olarak kendiliğinden gelişip, süreklilik arz ederek geleneksel öğe özelliği kazanmış ve bulunduğu toplumun giyinme kültürünü oluşturmuştur. Bu özelliklerinden dolayı giysiler insanlık tarihinin gelişim belgeleri olarak görülmektedir.

Bir toplumun kültürel kimliğinin belirlenmesinde birinci sırada etkili olan sanatsal ve kültürel mirasıdır. Türkler, geniş bir coğrafya üzerinde sürekli hareket halinde oldukları için birbirinden çok farklı toplumlar ile karşılaşmışlar ve karşılıklı olarak kültürel etkileşimde bulunmuşlardır. Bu kültürel etkileşim Türk kültürüne dinamik bir yapı sağlamıştır. Böylece Anadolu ve çevresinde her bölgede ve yörede biçim, malzeme, kullanım ve süsleme özellikleri ile oldukça zengin bir çeşitlilik gösteren halk giysileri, Türk giyim- kuşam kültürünü oluşturmakla birlikte, önemli kültürel miraslarımız arasında yer almıştır.

Türk halk giysilerinin genel olarak ortak özellikleri olmakla birlikte, bölgeden bölgeye değişiklik gösterdikleri bilinmektedir. Bu değişikliğe mahalli gelenekler, insanların birbirinden ayrı olan zevkleri, iklim şartları, o yörenin coğrafi durumu ve tarihi olaylar etki etmektedir. Anadolu ve çevresinde yaşayan kadının, giysilerinin biçimsel özelliklerini sağlayan, renk, doku, tekrar, denge, ritim, vurgu, zıtlık, birlik ve uyum gibi tasarım öğelerinde yaratıcılık ve estetik duygusunu ustalıkla kullandığını söylemek mümkündür. Söz konusu durum giysilerde, koruma işlevi, kişilik ve statü belirlemenin yanı sıra, duygusal uyarıcı işleviyle de yaşanılan toplumun değerlerini yansıtan bir araç veya birer sembol olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Çok zengin giyim kuşam potansiyeline sahip olan Türk milletinin kültür tarihi incelendiğinde, asırlar öncesinde bile insanların yaratıcı gücünü kullanarak doğadaki farklı malzemelerden elde edilen hammaddeleri değerlendirerek, günlük yaşamında kullanabileceği eşyaları yaptığı, günümüze ulaşan pek çok eser ve görsel malzemelerden anlaşılmaktadır. Kat kat giyinme geleneği Türk giysilerinin zenginliğini ve çeşitlenmesini sağlayan en önemli özelliklerinden biri olarak görülmektedir. Bu durum Türklerin yaşam koşulları gereği, üşüdükleri zaman kalın giysiler giymek yerine kat kat giysiler giyerek bu ihtiyaçlarını gidermiş olabileceklerini düşündürmektedir. Önceleri ihtiyaç olarak gelişim gösteren katlı

giyinme, daha sonraki dönemlerde süslenme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Katlı giyim geleneği ile giysi parçalarının farklı şekillerde kullanılması, süslenme biçimini de ortaya koymaktadır. Giysi parçalarının bölgesel kullanım şekli, süsleme, bağlama, takma farklılıkları süslenme biçimlerini çeşitlendirmiştir. Uygulanan motifler, renkler, takılar, giyinme biçimleri genellikle Anadolu ve çevresindeki insanın doğumundan ölümüne kadar her döneminde başkalarından ayırt edilmesini ve bölgesel farklılıkların oluşmasını sağlamıştır.

Türkler giysilerini oluştururken, giysilerin model ayrıntılarından daha çok süsleme ayrıntılarına önem vermişlerdir. Diğer gelenekli sanat dallarında olduğu gibi halk giysilerinin üzerindeki süslemeler genellikle cinsellik, doğurganlık, nazar, bereket, umut, özlem, korku, sevgi, gibi duyguların ve inançların doğrultusunda şekillendirilmiştir. Süslemeler, işleme, örgü, dokuma, dikiş teknikleri ile yapılırken, süslenme biçimleri ise takı ve aksesuarların kullanımı ve giyinme biçimleri ile sağlanmıştır. Giysilerin arasında gözlenen farklılıklar giyinme, kuşanma ve takıların kullanımından kaynaklanmıştır.

Türk giyim kuşamı ve süslemeleri ile ilgili yapılan çalışmalarda gerek giyim kuşam, gerekse süslemeler hakkında detaylı bilgiler ve farklı gruplamalar olmasına rağmen, özellikle süsleme konusunda tanım karmaşası olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla köklü bir geçmişe dayanan zengin süsleme detayları ile çeşitlilik kazanmış Türk halk giysilerinin belirli dönemlerde ele alınarak incelenmesi, konuyu aydınlatmak açısından önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada; Türk halk giyiminde uzun yıllardan beri kullanılagelmiş süs ve süsleme işlevini yerine getirebilen biçimlerin belirlenerek, tipolojik sınıflandırılmasının yapılması amaçlanmıştır. Bu genel amaca ulaşmak için 19. Yüzyıldan günümüze kadar ulaşılabilen Türk halk giysilerinin örnekleri araştırma kapsamına alınmış, orijinal örneklerin süs ve süsleme özellikleri, uygulama tekniği açısından incelenerek sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Araştırmacıların uzun yıllara dayanan Türk halk giyimi alan araştırmalarına yönelik arşivleri araştırmanın evrenini temsil edecek niteliktedir. Süslemelerin ortak nitelikler çevresinde sınıflandırıldığı bu çalışma, Türk halk giysilerinin süslemelerinde genel bir tipoloji oluşturmak açısından önemlidir.

2. TÜRK HALK GİYİMİNDE KULLANILAN SÜSLEMELER

Zengin kumaş ve süsleme özellikleri ile çok sayıda parçadan oluşan Türk halk giysileri, başa, bedene ve ayağa giyilenler ile giysileri tamamlayan takılar ve süslemelerden oluşmaktadır. Takı ve süslemeleriyle bir bütün olarak bu giysiler kültürel öğelerin estetik ile birleşiminin en güzel örnekleri olarak görülebilmektedir.

Süsleme, bir yapıyı, bir eşyayı, kullanılış amacıyla birlikte daha güzel göstermek için çeşitli obje ve tekniklerle yapılan estetik çalışmaların tümü şeklinde tanımlanabilir. Süs canlıların tabiatından kaynaklanan bir olgudur. Bu durum insanın sanata yönelmesinde en büyük etken olmuştur. Süs unsurlarının estetik ölçüler içerisinde, asıl nesnenin güzelleşmesini destekleyecek bir uyumla yapılması süslemeyi sanata daha çok yaklaştırmıştır (Koç,1997:149). Süs, süslenme ve takı kullanma, ilk çağlardan beri bir inanca dayalı olarak veya süslenme gereksinimi nedeniyle ortaya çıkmış ve gelenekselleşerek günümüze kadar gelmiştir. Küçük topluluklar halinde yaşayan kabilelerin kendi örf, adet, görenekleri doğrultusunda, yaşadıkları coğrafi çevreden temin edebildikleri doğal malzemelerle tasarladıkları süslemeler geleneklerle de bütünleşip, sembolik anlamlar yüklenerek günümüze ulaşmışlardır (Artun, 2009: 2).

Türk giyim kuşamı kumaş, model, kalıp, birleştirme, astarlama gibi özelliklerinin yanı sıra, süsleme ve işleme teknikleri ile de çeşitlilik göstermektedir (Barışta, 1996: 491). Türk insanının küçük kumaş kırpıklarını muska şeklinde katlayarak veya farklı biçimlerde şekillendirerek yan yana iliştirmesiyle oluşturduğu kenar süslemeleri, süsleme konusundaki yaratıcılığın ve kültürel birikimin örnekleridir.

Anadolu'nun çoğu bölgesinde giysi parçaları biçim olarak benzer özellikleri taşımalarına rağmen, yörelere özgü değişik süslemelerle farklı görünüm kazandıkları bilinmektedir. Bu nedenle Türk giyim kuşamında süslemelerin önemli bir rolü vardır. Halk türkülerine bile konu olan süslemeler, giysi parçaları ve süsleme özellikleri hakkında bilgi vermelerinin yanı sıra, duygusal uyarıcı sembol işlevi de görürler. Farklı bölgelere ait türkülerin dizelerinde, giysilerin süslemeleri ile anıldığı ve süslemelerin duygusal uyarıcı işlevi açıkça görülebilmektedir.

Aydın "abalı zeybeğinde" cepken, işlemesi ile tanımlanmıştır.
"Abalımın cepkeni safi sırma ilikli
Abalımı vuranlar on iki de Giritli
Abalım Abalım başı aman belalım"

Hisarlı Ahmet tarafından derlenen, Kütahya'nın "bedestene vardım a sunam aman" türküsünde de şalvarın belirleyici özelliği sırma işlemesidir.
Bedestene vardım Şalvar isterim
Şalvarın paçasını sırma isterim
Öpülmedik koklanmadık bir yar isterim,
Haydindi dökmeli donlum
Gerdanı püskürtme benlim
Ben sana geldim aman aman

Necati Pamuk'un derlediği "al yazmalım" türküsünde;
Allamışlar pullamışlar
Seni ele yollamışlar,
Canımdan Canım almışlar
Allı gelin Telli gelin

Malatya'ya ait "al yeşil giyinmiş geline bakın" türküsünde;
Al yeşil giyinmiş anam geline bakın,
Salınıp giden o yavrum boyuna bakın,
Ak gerdan altına yavrum gülleri Takın,
Ben sarmadım saran kollar murat almasın

Farklı yörelere ait iki türküde de, süs ve süslemenin giysiler ve kişilerle özdeşleştirilmesinin yanı sıra geleneklerimizdeki önemi de vurgulanmaktadır. Tokat Reşadiye "ala çorap örmedim" türküsünde çoraplardaki nakışlar duyguları yansıtmıştır.
Ala Çorap nakışı
Kıymet kıza yakışı,
Çoklarını öldürür
Kıymet kızın bakışı

Ankara –Elmadağ türküsü olan "oyalı yazma" türküsünde ise yazma süslemesi ve kullanımı ile dikkat çekmektedir.
Oyalıda yazma başında,
Oyaları kaşında
Yeter beklettiklerin,
Çeşmelerin başında,
Eğmeli yavrum eğmeli
Fistan yere değmeli…

Türk halk giyim-kuşamını bütünleyen süsler ve süsleme geleneği günümüzde, geleneksel yaşamı sürdürmeye çalışan bazı yörelerde hala devam etmektedir. Taş, ağaç, kemik, kumaş, cam gibi temel maddelerin yanı sıra, artık malzemelerden de elde edilen birçok süsleme malzemesi güçlü bir kültürel birikimin geçmişten günümüze yansıyan örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk halk giysileri, keten, pamuk gibi bitkisel kökenli; yün, ipek ve deri gibi hayvansal kökenli, tel, sim, metal iplik gibi madensel kökenli doğal malzemelerin yanı sıra teknolojik gelişmelerin sonucunda zengin bir çeşitliliğe sahip olan sentetik malzemelerle süslenmektedir. Bölgelere göre çeşitlilik gösteren süslemelerde işleme, dokuma, sırıma (kapitone), aplike, kırma, büzgü, yamama, boyama, baskı, bağlama

vb. farklı teknikler kullanılmıştır. Süslemelerin sınıflaması yapılırken, kullanılan malzeme, kullanım yeri, yansıttığı mesaj, uygulanan teknik gibi çeşitli ölçütler esas alınarak tipolojik sınıflandırmalar yapılabilir. Türk halk giysilerinde kullanılan süslemeler, uygulama tekniği açısından altı grupta toplanabilir:

1. Dokuma teknikleri kullanılarak yapılan süslemeler
2. Dokumanın atkı ve çözgü iplikleri üzerinde oluşan iğneler ile (işlemeler - nakışlar) yapılan süslemeler
3. Örgü teknikleri kullanılarak yapılan süslemeler
4. Dikiş teknikleri kullanılarak yapılan süslemeler
5. Boya-baskı teknikleri ile renklendirilerek yapılan süslemeler
6. Giysi üzerine farklı malzemeler tutturularak yapılan süslemeler

2.1. Dokuma Teknikleri Kullanılarak Yapılan Süslemeler

El dokumaları, geniş coğrafya içinde var olan farklı kültürlerle etkileşimlerin sonucunda bile orijinalliğini bozmadan, Türk kültürel değerleri içerisindeki yerini tarih boyunca korumuştur. Aynı zamanda milli varlığın bir göstergesi olarak, gelenekli sanat ürünlerinden biri olan dokumaların, giysi ve giysi süslemelerinde kullanımı köklü bir geçmişe uzanmaktadır. Dokuma genişlikleri, yapım teknikleri, malzemeleri ve desen özellikleri ile çeşitlilik gösteren dokumalar, giysilerde farklı süslemelerde kullanılmaktadırlar. Süsleme amaçlı kullanılan dokumalar uygulanan teknik açısından ele alındığında; dar dokumalar, düz dokumalar ve dokusuz yüzeyler olarak üç grup altında toplanabilir.

- **Dar Dokumalar (Kolan/ Çarpana Dokumalar)**

Türk üreticisinin tekniği en iyi şekilde uyguladığı ve süsleme unsurlarını sınırları zorlayarak kullandığı kolan ve çarpanalar, Orta Asya'dan Anadolu'ya üretimi oldukça azalmış olan ürünlerdir. Kültürel miras olmanın yanı sıra gerek estetik gerekse işlevselliği ve ticari boyutuyla da önemli olan Türk soylu dokumalar içerisinde, Kırgızistan çarpana ve kolan dokumaları da önemli bir yere sahiptir (Aytaç, 2010:191). Çarpana Anadolu ve çevresinde kolan, *çarpan* denilen bir teknikle yapılır (Koswing 1970). Çarpana, ağaç karton, kalın deri, presbant vb. malzemelerden köşelerinin sivriliği giderilmiş ve birer delik açılmış olarak, kare ya da çokgen şeklinde hazırlanan dokuma araçları kullanılarak yapılır. Çarpana deliklerinden birer iplik geçirilip, çarpanaların belli bir sisteme göre hareket ettirilmesiyle oluşan ağızlığa, atkı atmak suretiyle yapılan dokumaya çarpana dokuması denir (Aytaç, 2006:78).

Fotoğraf 1. İşlevsel ve süsleme amaçlı püskül ve boncuklarla süslenmiş kolan dokuma örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. . Kütahya –Tavşanlı –Şapçı köyü b. İzmir – Bayındır

Gelenekli yaşamda çarpana ve kolan dokumalar, giysilerin farklı bölümlerinde hem işlevsel hem de süsleme amaçlı kullanılmıştır. Bu dokumalar genellikle önlük, kuşak gibi bel üzerine yerleştirilen parçalarının sabitleştirilmesinde bele sarılarak tutturucu işlevi görmüştür. Türk kadını, estetik beğenisi doğrultusunda çeşitli renkte püskül, ponpon, boncuk, kumaş parçaları vb. malzemeler kullanarak kolonların uçlarına süslemeler yapmıştır. Bele sarıldıktan sonra serbest olarak bırakılan kolanların uçları Türk halk giysilerinde süsleme olarak kullanılmıştır.

- **Düz Dokumalar**

Giysilerin ana unsurunu kumaş ve dokumalar oluşturmaktadır. Anadolu ve çevresindeki insanlar ipek, yün, pamuk, keten ve madensel liflerden elde ettikleri iplikleri dokuyarak çok zengin bir kumaş ve dokuma çeşitliliği elde etmiştir. Giysi ve ev dekorasyonunda kullanılan dokuma ve kumaşlar desenli veya düz olarak dokunmuştur (Koç, 1999:398).

Anadolu ve çevresinde dokumacılık, ev sanatı olarak kadınlar tarafından daha çok ev halkının kumaş ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yapılmıştır. Beslenen hayvanların yapağıları veya yörede üretilen pamuk, keten gibi lif oluşturacak bitkiler, bu dokumaların ana maddesini oluşturmuştur. Kullanılan hammadde, ailenin yaşadığı çevreye göre değişkenlik göstermiştir. Hayvancılıkla meşgul olunan yerlerde yün, pamuğun ve ketenin yetiştiği bölgelerde pamuklu ve keten dokumalar, ipek böcekciliğinin yaygın olduğu yörelerde ise ipekli dokumalar üretilmiştir. Giysiler için dokunan el dokumaları, yağlık, peşkir, uçkur ve çevreler, bürümcük ve kıvratma, iç giyim bezleri gibi bölgesel çeşitlilik göstermektedir. Erkeklerin dış giyiminde kullanılan aba, kadınların dış giyiminde kullanılan altıparmak, balkaymak, beşparmak,

ehram, kutnu vb. el dokumaları da düz dokumalara örnek olarak verilebilir. Söz konusu dokumalar bazen giysi olarak süslemenin alt zeminini oluşturmuş, bazen de süsleme malzemesi olarak giysilerin süslenmesinde kullanılmışlardır.

Geçmişte el dokuması kumaşlardan yapılan giysilerin günümüzdeki örneklerinde, yeni teknoloji ürünü makine tezgâhlarda üretilen dokumaların kullanıldığı görülmektedir. Dokumalar, giysilerin kullanıldığı yörelere ve yöresel giysi özelliğine göre farklı şekillerde isimlendirilmişlerdir. Kütahya Simav'da ve Bartın Ulus'ta "altıparmak", "morlu kumaş", Kahramanmaraş'ta "aba", Şırnak'ta "şal şepik", Sivas'ta "trablus kuşağı", Tokat'ta "almalı" (Koç, 1999:399), Bayburt ve Erzurum'da "ehram", Ankara'da "sof" vb. bazı örneklerdir.

Giysilerde kullanılan kumaşlar giysinin temel malzemesini oluşturduğu gibi süsleme malzemesi olarak da yoğun şekilde kullanılmıştır. Örneğin, Kastamonu ve ilçelerindeki kıyafetlerin bir bölümü yörede dokunarak kullanılmaktadır. Hemen her ilçede bulunan el tezgahlarında önlük, ön bezi, peştamal, bele dolanan kuşak, içe giyilen gömlek, iç entarisi, don gibi giyecekler de dokunmaktadır (Erdoğdu, 1993:45).

Fotoğraf 2. Düz dokuma ile oluşturulmuş ve süslenmiş giysi örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a Düz dokuma ve işlemelerle süslenmiş kadın giyimi,.Balıkesir –Bigadiç-Kadı köyü
b.Düz dokuma ile renklendirilmiş kadın önlüğü, Sivas
c. Düz dokuma ve işlemelerle süslenmiş kadın giyimi, Kütahya- Tavşanlı- Şapçı Köyü

- **Dokusuz Yüzeyler**

Eğirtmeçlerde eğrilmiş kuzu yünlerinden hazırlanan, ağaç kalıplar arasında su ile dövülerek liflerin birbirine kenetlenmesi ile oluşturulan dokusuz yüzeyli kumaşlara genellikle keçe adı verilmektedir. Değişik renklerdeki yünlerin keçe yapımı sırasında birbiri üstüne konarak dövülmesiyle elde edilen keçe türleri de bulunmaktadır. Sıcak tutma ve su iticilik özelliğinden dolayı, kırsal kesimde özellikle çobanların ağır hava koşullarından korunmaları için kullandıkları bir dış giyim çeşidi "kepenek" keçeden yapılmaktadır. Kepenek üzerine renklendirilmiş keçe kullanılarak yapılan motifler bu tür süslemelerin örneklerindendir.

2.2. Dokumanın Atkı ve Çözgü İplikleri Üzerinde Oluşan İğneler İle (İşlemeler - Nakışlar) Yapılan Süslemeler

Dokumanın atkı ve çözgü iplikleri üzerinde oluşan iğneler ile yapılan işleme ve nakışlar, Türk halk giyiminde sıklıkla kullanılan süsleme türüdür. *"İpek, yün, keten, pamuk, metal vb. iplikler kullanılarak çeşitli iğneler ve uygulama biçimleri aracılığıyla, keçe, deri, dokuma üzerine yapılan süslemeler işleme olarak adlandırılmaktadır"* (Barışta, 1995:1). Anadolu ve çevresindeki Türk kadın ve kızları geleneklerine bağlı olarak el tezgâhlarında dokudukları kullanım eşyalarını ve çeyizlerini işleyerek süslemişler, ince bir zevk, renk, motif ve tekniği birleştirerek sanat eserleri meydana getirmişlerdir. Türk dokuma ve işleme sanatı Osmanlı İmparatorluğu döneminde sarayda teknik ve sanatsal açıdan en üst düzeye ulaşmıştır. Halk dokuma ve işlemeleri de bu kaynaktan etkilenerek yüzyıllar boyunca devam etmiştir. El emeği ve göz nuruna dayanan bu sanatlar, yüzyıllardır süregelen gelenek ve görenekleri de yansıtmıştır (Yetim ve Kayabaşı, 2007:729).

Halk arasında genellikle işleme olarak adlandırılan bu grup süslemeler uygulama biçimlerine göre beş grupta toplanabilir. Dokuma iplikleri üzerinde yürütülen iğneler, dokuma iplikleri kapatılarak yapılan iğneler, dokumanın iplikleri çekilerek yapılan iğneler, dokumanın iplikleri kesilerek yapılan iğneler, dokumanın veya dokumaların iplikleri bağlanılarak yapılan iğneler (Barışta,1997:1). Bu grupta yer alan süsleme özelliklerine genellikle "işleme" veya "yanış" adı verilmektedir. İşlemeler, gelenekli yaşamda kadınların giysiden aksesuara, örtüden perdeye kadar çevresindeki kullanım eşyalarının süslenmesinde veya renklendirmesinde en çok başvurduğu süsleme tekniği olarak görülmektedir.

Türk halk giyiminde özellikle kadın giysilerinde işlemenin çok önemli ve vazgeçilmez bir yeri vardır. Başlık, üstlük, çarşaf, entari, yelek, cepken, hırka, gömlek, şalvar, terlik, başörtüsü, çevre, alın çatkısı, kaşbastı (tülbent vb.), peçe,

yelpaze, kuşak ve mendil gibi giysi parçalarında işleme sanatının en güzel örnekleri kullanılmıştır (Sürür, 1976). Yüzyıllar boyu devam eden işlemelerde deseni oluşturan motifler, bitkisel (çiçek, yaprak, meyve ve ağaç) nesneli, figürlü (insan ve hayvan), geometrik ve mimari formlar, yazılı motifler gibi çeşitlilikler göstermiştir (Yetim ve Kayabaşı, 2007:729). Söz konusu motiflerin kullanım yeri ve türü kullanan kişi veya kişiler için farklı anlamlar taşımıştır.

Fotoğraf 3. Figürlü ve bitkisel işleme örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. Kanaviçe işlemeli peşkir, Bilecik- Bozüyük
b. Türk işi işlemeli uçkur, Uşak
c. Tel kırma işlemeli çevre, Ankara -Beypazarı

Halk arasında Maraş işi veya mıhlama adıyla bilinen dival işi tekniği, Türk işlemelerinde her yüzyılda kullanılagelmiş, ancak 19. yüzyıldan sonra daha çok yaygınlaşmıştır. Biri kumaşın arka yüzünden yürütülen, yüzden görünmeyen; diğeri kumaşın ön yüzünden yürütülen, arka yüzünden görünmeyen iki tür iplik kullanılarak uygulanan bir süsleme çeşididir (Barışta,1997:54). Eskiden genellikle çarşıda işlenen işlemeler arasında yer alan dival işi için üzerine desen çizilmiş karton, möhlüke adı verilen kesme aleti ile oyularak hazırlanır. Dival işi cülde denilen tezgâhta işlendiği gibi gergefe gerilerek de işlenebilir (Markaloğlu 1991). 19. Yüzyılda İstanbul da işlenip dikilerek yurdun pek çok bölgesine dağılan ve "kutu esvabı" olarak bilinen bu giysiler, dival işi süslemeleri ile özdeşleşmiştir.

Kutu esvabı, belden kesiksiz, bele kadar veya daha kısa yaka yırtmacı bulunan, kadifeden veya atlastan yapılmış, uzun, tek parça kadın dış giysisidir. Giysinin yüzeyi dival işi tekniği ile simli iplik kullanılarak işlenmiştir. Bazı modellerin aynı şekilde işlenmiş ceketleri de bulunmaktadır. Etek ve üst giysiden oluşan iki parçalı ve yakalı olanları da üretilmiştir. Bu giysilere Anadolu ve çevresinin pek çok yöresinde rastlanmakta ve "kutu içi elbise", "çarşı entarisi" vb.

farklı isimler ile de anılmaktadırlar. Kutu içinde satıldıkları ve çoğu zaman İstanbul'a giden kişilerce satın alınıp hediye olarak götürüldükleri için pek çok yörede bu isimle adlandırılmaktadırlar.

Fotoğraf 4. Dival işi tekniği ile bezenmiş giysi örnekleri
a. Dival işi ve renkli aplikeler ile süslenmiş kadın üstlüğü (güdük) Kütahya –Domaniç (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
b. 19. Yüzyıl Kutu içi entari (Gazi Üniversitesi Ülker Muncuk Müzesi)
c. Bursa kadın cepkeni (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)

Osmanlı devletinin son yüzyılı, giysilerde büyük değişikliklerin olduğu, geleneksel giyim tarzından uzaklaşıp, tamamen ithal edilen bambaşka bir modanın etkisine girdiği dönem olmuştur. 1870'lerden sonra, şehirlerde yaşayan Osmanlı kadını Avrupalı kadından ayırt edilemeyecek bir tarzda giyinmeye başlamıştır. Orta Asya'dan beri kullanılan giysiler temelde benzer özellikleri ile kullanılmaya devam etmiş, ancak kesimlerinde değişiklikler oluşmuştur. Bol ve uzun gömlek ve şalvarların üzerine giyilen önü açık peşli entarilerin yerini önü kapalı boy entarileri (kutu içi entari veya iki etek) almıştır. Ancak bu entariler Avrupa tarzı giysiler olarak değerlendirilmemelidir. Takma kolları, rokoko tarzı ağır işlemeleri, Avrupa'dan getirilen dantel ve sutaşları ile süslemeleri, kuyruklu etekleri, modern tekstil ürünü kumaşları ile farklı bir giyinme biçimi geliştirilmiştir.

Baş süslemesinin vazgeçilmezleri arasında yer alan başörtüsü ve çevreler, ince keten, pamuk, ipek gibi dokumalar üzerine, çeşitli tekniklerde renkli ipek, pamuk ve sim-sırma tellerle işleme yapılarak süslenirler. Dikdörtgen şeklinde olan başörtüleri kullanım yerine göre adlandırılmakta ve işlemeler iki dar kenarda veya iki uzun kenarda uygulanarak başın üstüne gelecek şekilde kullanılmaktadır. Çevrelerde ise işlemeler, dörtkenar ile köşelerde ayrı bir özellik olarak yoğunluk göstermektedir. Genellikle armağan olarak da sunulan çevreler, süs eşyası olarak kullanılırlar. Mendilden büyük, başörtüsünden küçük olan işlemeli çevrelerin 19. ve 20. yüzyıllarda

boyutları büyümüştür. Bu dönemlerde kullanım alanı değişmiş olan çevreler değişik bağlama şekillerinde başörtüsü olarak kullanılmıştır (Yetim ve Kayabaşı, 2007:729).

Türk işlemelerinde geleneksel bir işleme iğnesi olarak eski dönemlerden beri süregelen kordon tutturma tekniği, kumaşın üstünde kalın ipliğin ya da kordonun serilerek, başka bir iplikle tutturulması ile işlenir. Bazı yörelerde kordon tutturma iğnesi makinelerde de yapılmakla birlikte, elde yapılanları kadar değer görmemektedir. Bu işleme türü Konya çarşısında "yatırma" adıyla bilinmektedir ve renkli iplikler kullanılarak da yapılmaktadır (Barışta, 1997: 86-87). Türk giysilerinde hem erkek hem de kadın giysilerinde süsleme olarak kordon tutturma tekniği oldukça yoğun kullanılmıştır. Tek kordon yürütülerek uygulandığı gibi iki veya üç kordon yürütülerek uygulananları da bulunmaktadır. Kordon tutturma tekniği ile süslenen cepkenler, günümüzde sınırlı sayıda da olsa yapılmaktadır. Eskişehir'in İnönü ilçesinde "tuğlu sarka" adı altında yapılan cepkenler ve kordon tutturma tekniği ile yapılan giysiler yörenin önemli geçim kaynağıdır.

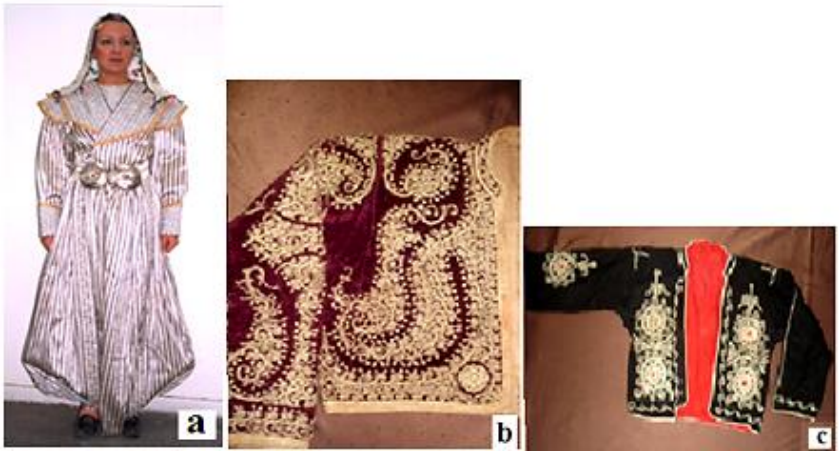

Fotoğraf 5. Kordon tutturma tekniği ile süslenmiş giysi örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. Kordon tutturma tekniği ile süslenmiş kadın giyimi, Eskişehir (sırmalı çetayi)
b. Kordon tutturma ile süslenmiş kadın fermenesi, Kütahya Şapçı köyü
c. Makine dikişi - kordon tutturma ile süslenmiş kadın cepkeni

Türk işlemelerinde 19. Yüzyıldan sonra yaygınlaşan sayılı iğne tekniklerinden bir diğeri de çapraz iğne (kanaviçe) tekniklerdir. Halk arasında kanaviçe olarak bilinen bu iğnenin uzun çapraz iğne, goblen iğnesi ve yıldız iğne ile çift çapraz iğne çeşitleri vardır (Barışta, 1997: 45-46). İşlemeler içinde önemli bir yere

sahip olan çapraz iğneler (kanaviçeler), halk işlemeleri arasında Türk kadının giysilerinde yoğunlukla uyguladığı bir işleme çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teknik olarak dokumanın iplikleri üzerinde yürütülen iğneler grubunun iplik sayılarak yapılan alt başlığı altında incelenen çapraz iğne, Anadolu ve çevresinde; Avrupa kaynaklı kanaviçe işlemelerinden renk, konu ve kompozisyon özellikleri bakımından farklı olarak uygulanmaktadır. Türk toplumunun geleneklerine, göreneklerine, duygu ve düşüncelerine göre biçim almış ve Türk kadının elinde, toplumun özelliklerine uygun yeni bir kimlik kazanarak halka mal olmuştur. Her genç kızın uygulamayı bildiği ve mutlaka çeyizinde yer verdiği bir işleme çeşididir. Anadolu ve çevresinin her köşesinde yoğun olarak uygulanan kanaviçenin, Türk halk işlemeleri içinde önemli bir yeri vardır (Altun, 2004: 56).

Fotoğraf 6. Kanaviçe işlemeler ile süslenmiş giysi örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. Kanaviçe işleme ile süslenmiş kadın giyimi, Tokat
b. Kanaviçe işlenmiş kadın donu, Balıkesir –Bigadiç-Kadı köyü
c. Kanaviçe işlenmiş çocuk gömleği, Afyon- Çobanlar

18. yüzyılda "hüseyni" adı verilen işlemeli kumaşlar moda olmuştur. Tezgâhtan çıkan pamuklu, yünlü ve ipekli her tür kumaş farklı şekillerde bükülmüş altın gümüş alaşımlı tel iplik, düz teller, pul ve boncuklar kullanılarak kasnaklarda işlenerek piyasaya sürülmüştür (Tezcan, 2006: 234). Bu kumaşlar, sık dokunmuş ince pamuklulardan, seraser, kadife, atlas, canfes, tafta, bürümcük gibi ipekliler ile şalaki, lahuraki denilen yünlülere kadar her cins kumaş üzerine uygulanmıştır. "Hüseyni" adı verilen bu işlemeli kumaşların 18. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı, 19. yüzyılda ise daha da zenginleşip yaygınlaştığı, hatta bu giysilerin halk tarafından da yoğun olarak kullanıldığı günümüze ulaşan giysi örneklerinden anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 7. Hüseyni kumaştan yapılmış kadın üstlüğü (Gazi Üniversitesi Ülker Muncuk Müzesi)

Örneğin, Kütahya' da kullanılan "tefebaşı, "aynalı pullu" ve "süpürgeli pullu" isimleri verilmiş entariler, kupon kumaşların halk tarafından da temin edilerek kullanıldığının kanıtları olarak sunulabilir (Koç, 1997: 45). Bu değerli kumaşlar bir kaftanlık veya bir entarilik kupon kumaş olarak satışa sunulmuş ve temin edilmiştir. Günümüzde kırsal kesimlerde az da olsa kullanılan üç etek entariler için üretilen kumaşların bir kısmı da kupon olarak satılmaktadır. 19. yüzyıldan sonra kullanılan entarilerin açık olan ön kapama, yaka açıklığı, etek ucu, etek ve kol yırtmacı kenarları Avrupa'dan getirilen veya İstanbul'da terzilerin hazırladığı geniş harçlarla süslenmiştir. Bazı entarilerin kenarları ise farklı şekillerde biçimlendirilmiş ve çevresine kaytan veya kordonlar ile süslemeler yapılmıştır.

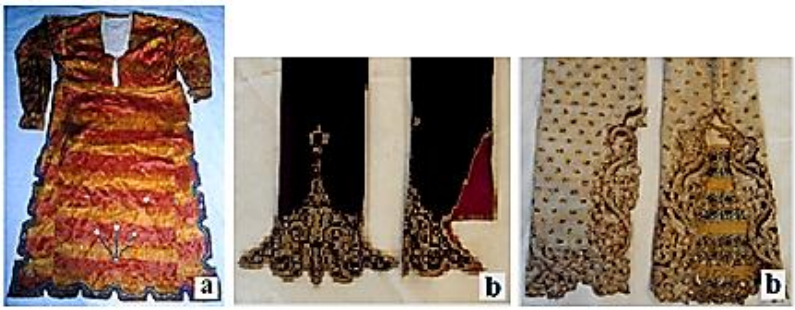

Fotoğraf 8. Kenarları farklı şekillerde biçimlendirilmiş giysi örnekleri
a.Etek ucu ve yırtmaç çevresi oyuntularala süslenmiş entari örneği, Çorum Sungurlu (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
b.Kenarları farklı şekillerde biçimlendirilmiş giysi kol örnekleri (Gazi Üniversitesi Ülker Muncuk Müzesi)

Değişik renk ve biçimlerdeki kumaş parçalarının birbirine teyellenmesi veya iğne ardı ile tutturulması şeklinde uygulanan yamama işinde önemli olan, nesne

üzerinde birimlerle kompozisyon oluşturmaktır. Halk arasında geçme işi, kırkyama olarak ta bilinmektedir (Barışta, 1997: 13).

Bu grubun içerisinde yer alan, halk arasında kapama veya yama ismiyle anılan bir diğer süsleme türü ise aplikelerdir. Zemin kumaşının üzerine farklı bir kumaşın tutturulması ile istenilen desen elde edilir. İşleme teknikleri kullanılarak yapılan diğer süslemeler olan akma, antika, balıksırtı, battaniye iğnesi, boncuk işi, buhara atması, ciğerdeldi, Çin iğnesi, kum iğnesi, fisto nakışı vb. pek çok nakış iğnesinin giysilerin çeşitli yerlerinde kullanıldığı, geleneksel giysi örneklerinde sıklıkla görülmektedir.

Fotoğraf 9. Kumaş aplike ve kırkyama ile süslenmiş giysi örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. Aplike ve makinada kordon tutturma ile süslenmiş kadın üstlüğü
b. Aplike süslemeli üç etekli kadın entarisi detayı, Diyarbakır
c. Aplike ve pul işlemeli kadın giyimi, Balıkesir- Edremit -Mehmetalan köyü
d. Farklı kumaş parçaları dikilmiş kadın üstlüğü (kırkyama), Burdur

Günümüzde, geleneksel giysilere verilen değerin kalıntılarına kentlerde rastlanmazken, Anadolu ve çevresinin birçok bölgesinde varlıklarını hala sürdürdükleri bilinmektedir. Ancak günümüzde kullanılan halk giysilerinde altınların yerini penesler, incilerin yerini boncuklar, ipekli veya kılaptanlı kumaşların yerini geniş dallı basmalar almıştır. Bazı olanaksızlıklar nedeni ile değişikliğe uğrasa da eski değerli malzemelerin kalitesi değişmiş ancak şekil yine de bozulmamıştır (Koç ve Koca, 2011).

2.3. Örgü Teknikleri Kullanılarak Yapılan Süslemeler

Türk el sanatlarında ince ve kalın örgülerden oluşan çok zengin bir örgü repertuarı bulunmaktadır. Örgü işleri şiş, tığ, firkete, mekik, iğne vb. araçlar yardımıyla ipekli, pamuklu, yünlü ve sentetik iplikler kullanılarak uygulanmaktadır (Barışta, 1988: 18). Türk halk giyiminin önemli bir süsleme çeşidi olan bu tür süslemeler, ince ve kalın örgüler olarak iki grup altında incelenebilir.

- **İnce Örgüler**

İnce örgüler grubu içinde yer alan iğne oyaları (çiti), danteller (tentene), tığ oyaları, mekik oyaları, pul boncuk oyaları, genellikle başörtülerinin kenar süslemelerinde kullanılmakla birlikte, giysilerin yaka çevresi, kol ucu veya manşet kenarları, ön kapamaları, etek uçları gibi bölümlerinde de sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle iç giysilerin yaka açıklıkları, kol kenarları ve etek uçlarının kenar temizlemelerinde ince örgü çeşitleri kullanılarak giysiler süslenmiştir.

Türk halk giyim-kuşamı içinde, baş süslemelerinin vazgeçilmez unsuru olan oyaların ayrı bir yeri vardır. Türk kadınının zevkini, yaratıcılığını ve el becerisini yansıtan oyalar süslenmek amacının yanı sıra içerdiği motifleri ile gizli mesajları taşıyan sessiz bir iletişim aracı olmuştur (Onuk, 1988). Türk kadını mevsimlerle değişen renk ve biçim zenginliğini iğnesiyle şekillendirmiş, işlediği oyanın renginde, seçtiği çiçek motifinin dilinde düşüncelerini ifade etmiştir. Sümbül umudun, aşkın ve bekâretin sembolüdür. Genç kız âşık ise mor sümbüllü, nişanlı ise pembe sümbüllü yazmayı takarak bir bakıma niyetini göstermektedir. Beyaz sümbüllü yazma ile sevgilisine saf ve temiz duygularla bağlı olduğunu belirtmektedir. Karanfil genç gelinlerin ve kadınların çiçeğidir. Sarı karanfil hasret, özlem ve üzüntüyü dile getirmektedir. Gül oyası gelin başını süsleyen duvağın üzerine taç olarak takılırken, nergis umutsuz kadının, badem çiçeği sevdiği gençle evlenecek genç kızın oyasıdır (Türk oyaları kataloğu, 1998: 9).

İpek, ibrişim vb. bükümlü ya da bükümsüz renkli ipliklerin, tığ, firkete, mekik, iğne vb. araçların yardımıyla düğümlenerek örüldüğü düz veya üç boyutlu süslemeler olarak tanımlayabileceğimiz oyaları; kullanılan araç, gereç, teknik ve kullanım alanına göre sınıflamak mümkündür (Sürür, 1983). Anadolu'nun her yöresinde yapılan birbirinden güzel oyalar, gelişen teknoloji ve ekonomik şartlar çerçevesinde kullanım amaçlarının değişmesi, oyalarda kullanılan gereç, teknik, renk, motif ve kompozisyon özelliklerinin her geçen gün bozulmasına ve kaybolmasına neden olmaktadır (Köklü ve diğerleri, 2008: 84).

Oyayı yapanda kullanan da kadındır. Ancak erkekler için yapılan oyalar da vardır. Özellikle bu oyalar Aydın, Muğla, İzmir efe başlıklarının üzerine sarılan poşu, kefiye ve yazmaların kenarlarında hala başlarını süslemektedir. Kenarları oya yapılarak gönderilen mendiller erkeğin cebinde, kuşağının arasında, en önemlisi yüreğinde yer almaktadır (Türk oyaları kataloğu, 1998: 9).

Dünya el sanatları literatürüne "Türk danteli" olarak giren iğne oyaları, ilk bakışta dantel ile benzerlik gösterse de, bir alan oluşturan ve mutlaka bir eşyaya dikilmek üzere yapılan iki boyutlu dantelden, üç boyutlu yapısı ve başlı başına bir süsleyici olması ile ayrılmaktadır (Türk oyaları kataloğu, 1998: 8).

Fotoğraf 10. İnce örgülerin geleneksel giysi parçalarında kullanımı (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. İğne oyalı dane, Kütahya-Tavşanlı b. İğne oyaları ile süslenmiş gömlek, Adapazarı

İnce örgülerde ana malzeme olan ipliğin yanı sıra kullanılan pul, boncuk, çeşitli bitki tohumları ile çekirdekleri, bez parçaları ve renkli iplikler süsleme çeşitliliğini artırmıştır. Hemen hemen tüm yörelerde farklı şekil ve boyutlarda hazırlanan dantel ve oyalar Türk halk giysilerinin önemli bir süsleme gereci olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, giysilerin yaka çevresi, ön açıklığı, cep kenarları, kol ağzı ve etek ucu gibi kısımlarının süslenmesinde kullanılan ve örülerek hazırlanan kordon, makrome ve şeritlerde ince örgü grubu içerisinde değerlendirilebilir.

Örülerek yapılan ince örgüler grubuna dâhil edebileceğimiz bir diğer süsleme çeşidi de örgü düğmelerdir (Koç, 1999: 399). Giysilerin yaka, kol ve ön kapamalarında kullanılan örgü düğmeler çeşitli kordonlar ve iplikler kullanılarak hazırlanmıştır. Osmanlı saray giysilerinde sıklıkla görülen (Koç, 1997: 134-140) örgü düğmeler, Türk halk giysilerinde de hem süsleme, hem de işlevsel amaçlı olarak kullanılmıştır.

Fotoğraf 11. Örülerek hazırlanmış düğme ve harç- kordon – kaytan tutturma ile süslenmiş yelek örnekleri (Gazi Üniversitesi Ülker Muncuk Müzesi)

- **Kalın Örgüler**

Kalın örgüler grubu içerisinde incelenen şiş ve tığ örücülüğü genellikle çorap ve patiklerde kullanılmıştır. Hemen hemen her yörede kullanıldığını belirlediğimiz örgü çorap ve patikler, Türk kadınının üstün yaratıcılık gücünü ortaya koyan motif ve renk zenginliğini sergilemektedir. Giyim kuşamın temel parçalarından biri olan çorap, yalnızca insan sağlığı açısından koruyucu bir giysi parçası değil, giyim kuşamı bütünleştiren son derece önemli bir giysi tamamlayıcısıdır. Çorap insanın hayatı boyunca çok sayıda tükettiği ve kullandığı giyim eşyaları arasında ömrü en kısa olanıdır.

Türk halk giyiminde ayağa giyilen yünden örülmüş çoraplar, genellikle beyaz yün üzerine farklı renklerde tek gül motifi ile süslenmiştir. "Güllü çorap" olarak adlandırılan bu çorapların boyları kullanan kişilerin isteği doğrultusunda değişir. Beyaz yünden ajurlarla desenlendirilmiş çoraplar ikinci grubu oluşturmaktadır. Renkli yünlerle çorabın tüm yüzeyinin renklendirildiği üçüncü grup çoraplar ise en çok kullanılanlarıdır. Bu grupta yer alan çoraplar bölgesel özellikler doğrultusunda farklı kompozisyon özellikleri ile renklendirilmiştir. Bunların yanı sıra konçsuz olarak örülen ve evde terlik yerine kullanılan "edik"ler (patik) de çok çeşitli renk ve desenlerle süslenen giysi tamamlayıcılarıdır.

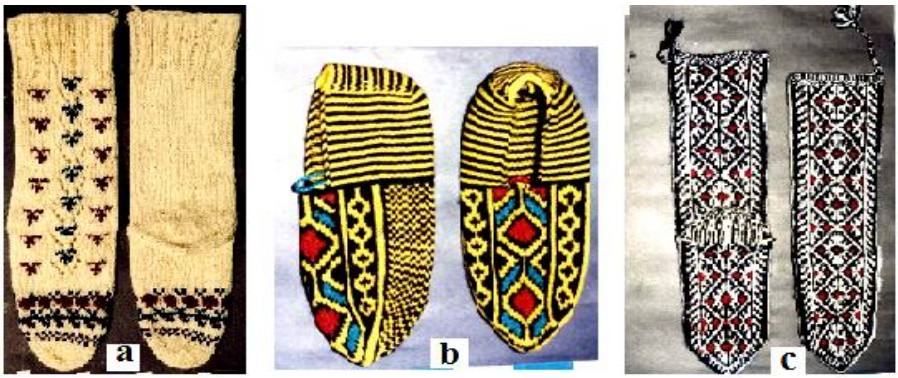

Fotoğraf 12. Kalın örgüler grubu içerisinde yer alan çorap ve patik örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. Elazığ – Keban b. ve c. Niğde – Kemerhisar

Ayrıca kalın örgüler grubu içerisinde yer alan örgü yelek, çorap ve patiklerde kullanılan desen ve motifler, Türk kadınının estetik ve yaratıcılığının en güzel örnekleri olarak görülmektedir. Alan araştırmasında hemen hemen tüm bölgelerde

kullanıldığı belirlenen, bu gruptaki giysi parçalarının üzerindeki motif ve renklerin bölgesel özellikleri, adları ve kullanım şekilleri, yörelere göre değişiklik göstermektedir.

2.4. Dikiş Teknikleri Kullanılarak Yapılan Süslemeler

Çeşitli dikiş teknikleri ve özellikleri kullanılarak süslenen giysilerde en çok kapitone, (kaplama, sırıma, gözeme), pili, biye, nervür, makinede düz dikiş, makine nakışı, fırfır (farbela, kırma), enkrüste, muska, büzgü, oyulgama, kırk yama, vb. dikiş özellikli süslemeler kullanılmaktadır. Dikiş teknikleri ile yapılan süslemeler genellikle cepken, önlük, üç etek, şalvar, gömlek gibi giysi parçalarında sıklıkla kullanılmıştır.

Fotoğraf 13. Çeşitli dikiş teknikleri kullanılarak süsleme yapılmış giysi parçaları (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. Enkrüste ve boncuk işleri ile süslenmiş yaka detayı, Kütahya-Tavşanlı
b. El dikişleri, biye ve püsküller ile süslenmiş entari (saya), Tokat
c. Makine dikişleri ile süslenmiş kadın yeleği, Trabzon- Kadırga Yaylası

Kapitone (gözeme, sırıma, kaplama, yorganlama) genellikle motiflerin dış veya iç çizgilerini göstermek için uygulanır ve en yaygın uygulanan türü küçük teyeller ile yapılandır. Makine dikişi ile yapılanlarına da rastlanmaktadır. İki kumaş arasına pamuk, elyaf ve benzeri dolgu malzemesi konularak giysi için istenilen kalınlık oluşturulur. Elde küçük teyellerle farklı şekiller oluşturularak kumaş ile dolgu malzemesi birbirine sabitlenirken, giysiye süsleme özelliği de katan bu teknik "yorganlama" olarak da isimlendirilir. Süsleme özelliğinin yanı sıra, sıcak tutma açısından da soğuk iklime sahip bölgelerde ve kışlık giysilerde daha çok kullanılmıştır.

Fotoğraf 14. Makine ve elde kapitoneli (gözeme, sırıma, kaplama, sıvama, yorganlama) giysi örnekleri
a. Elde kapitoneli kadın üstlüğü (Gazi Üniversitesi Ülker Muncuk Müzesi)
b. Makine ile kapitoneli ve pul işlenmiş kadın hırkası (Pullu), Balıkesir- Ederemit -Tahtakuşlar (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)

2.5. Boya-Baskı Teknikleri ile Renklendirilerek Yapılan Süslemeler

El sanatlarımızın içerisinde boya, baskı ve batik ile renklendirilmiş ve bölgesel özellikleri oldukça farklı niteliklere sahip kumaşlar bulunmaktadır. En çok bilinen ve kullanılanları, boya ve baskı ile renklendirilen yazmalardır. Yörenin giyim özellikleri doğrultusunda renk ve desen özelliği gösterirler. Anadolu ve çevresinde yazmacılığın yoğun olarak yapıldığı bilinen en önemli merkezler Tokat, Kastamonu, Ankara ve çevresi, Elazığ, Malatya, Bartın, Gaziantep, Mardin ve Hatay'dır. Yazmalar yöresel özellikleri ve üzerlerindeki şekiller ile isimlendirilirler. Örn; Elmalı, Kozanlı bez, satranç, sinekli vb.

Yazmacılık, elle çizilerek ya da ağaç kalıplarla basılarak uygulanan bir kumaş desenleme tekniğidir ve Türk el sanatları içinde önemli bir yere sahiptir. Yazmacılık sanatında kumaşı desenlemek için 3 farklı teknik kullanılmaktadır. Bunlar; kalem işi tekniği, kalem işi- kalıp tekniği ve kalıp tekniğidir (Tezel, 2009: 27). Yöresel tezgâh dokuması bezler, yöre halkının kaput bezi olarak isimlendirdiği Amerikan bezi (Barışta, 1988: 15), tülbent ve mermerşahi (Kayabaşı ve Söylemezoğlu, 1999: 366) yazmacılıkta kullanılan kumaş türleridir. Ayrıca bazı yörelerde, farklı şekillerde bağlanan kumaşın boya içerisinde bir miktar bekletilip açılmasından elde edilen batik boyamalar, bazı giysi parçalarında kullanılmaktadır.

Fotoğraf 15. Boya- baskı ile renklendirilerek süsleme yapılmış giysi örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. Batik tekniği ile renklendirilmiş kadın giyimi, Bursa - Kestel
b.Baskı ile yapılmış örtü örnekleri
c. Tahta baskı ile renklendirilmiş baş örtüsü (Kozanlı Bez), Bartın – Ulus

2.6. Giysi Üzerine Farklı Malzemeler Tutturularak Yapılan Süslemeler

Türk halk giysilerinin üzerinde uygulanan pek çok tekniğin süsleme özelliğini artırmak, giysilere daha zengin ve renkli özellik katmak amacıyla çeşitli malzemeler kullanarak yapılan süslemeler bu grubu oluşturmaktadır. Anadolu ve çevresi kadınının giysilerini süslemek ve renklendirmek için çevresinde bulduğu her tür malzemeyi üstün bir estetik anlayışı ve yaratıcılığıyla değerlendirerek kullanması giysilere sanatsal bir değer kazandırmıştır.

Harçlar, sutaşları, püsküller, ponponlar, düğmeler, kumaş parçaları, hayvan kabukları, boncuklar, pullar, metal paralar, oyalar, hazır danteller, kurdeleler, kordonlar, şeritler vb. sayılabilecek pek çok malzeme bu gereçlerin bazılarını oluşturmaktadır. Kullanım yeri, kullanım özelliği, kullanım zamanı ve kullanan kişiler, bu malzemelerin giysiler üzerindeki kompozisyonunu farklılaştırmaktadır. Söz konusu gereçler tek başına olabileceği gibi, genellikle birkaçı bir arada daha yoğun olarak da kullanılmaktadır.

Fotoğraf 16. Üzeri farklı malzemelerle süslenmiş giysi örnekleri (F.Koç-E. Koca fot. arşivi)
a. Hayvansal, madensel objeler ile pul ve boncuklar kullanılarak hazırlanmış kemer, Afyon –Dinar-Haydarlı
b. Ponpon, püskül,, sutaşı ve kumaş parçaları ile süslenmiş İç Anadolu entarisinden detay
c. Para ve düğmelerle süslenmiş kadın yeleği, Afyon
d. Metal pul ve boncuklarla süslenmiş baş örtüsü, Bursa Kestel
e. Hayvansal ve madensel objelerle süslenmiş gelin başı, Çorum- Sungurlu- Fındıklı köyü

Giysi üzerinde farklı malzemeler kullanılarak yapılan süslemelere tüm bölgelerde rastlamak mümkündür. Bu süsleme çeşidinde kullanılan malzemelerin yansıttığı mesajlar ortak olabildiği gibi, yöresel kültüre bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Örneğin nazardan korunma, bolluk, bereket, zenginlik gibi mesajları ileten malzeme ve semboller ortak olabilmesine rağmen, statü ve duygusal mesajlar yüklenmiş süsleme malzemeleri yörelere göre değişebilmektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Orta Asya gelenekli Türk halkının giyim kuşam kültürü Anadolu topraklarına geldikten sonra farklı kültürlerin etkisi ile bazı değişikliklere uğramış, biçim ve formda aynılık sürdürülürken, süsleme ve süslenme biçimlerinde geleneklere bağlı kalınarak değişiklikler oluşmuş ve bölgesel kullanım farklılıkları çeşitliliği artırmıştır. Modern yaşam koşullarının getirdiği avantajlarla gelenekli yaşam alanlarının

azalması, günün koşullarına uygun fonksiyonel kullanım alanı olan yeni giysi çeşitlerinin kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu durum, geleneksel giysi örneklerinin yok olmasına veya kullanımdan kalkmasına yol açmaktadır. Bu süreç günümüz koşullarında orta yaş grubunda daha yavaş ancak gençler tarafından çok hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir.

Teknolojinin gelişmesi ve beğeni unsurlarının hızlı bir şekilde değişmesi bu giysilerin kullanımını yavaş yavaş ortadan kaldırmaktadır. Günümüzde, geleneksel giysilere ilişkin örneklere kentlerde rastlanmazken, Anadolu ve çevresinin birçok bölgesinde varlıklarını hala sürdürdükleri, bazılarının biçim ve malzeme yönünden değişikliklere uğradıkları bilinmektedir. Bu bağlamda oldukça çeşitli malzeme ve teknik özellikler içeren Türk halk giysilerinin süsleme özelliklerinin yok olması veya pek çok özelliğinin yozlaşması kaçınılmaz bir gerçektir. Tüketici isteklerinin çeşitlilik kazandığı günümüzde, tasarımcıların farklılık yaratmak adına retrospektif bir bakış açısına yönelmeleri, bu değerlerin moda açısından önemini artırmakta ve yok olmamaları adına çalışmaların hızlandırılmasını gerektirmektedir. Türk halk giysilerinin süs ve süslenme özellikleri bir yandan yeni tasarımlara ve tasarımcılara esin kaynağı oluştururken, diğer yandan maddi kültür değerlerimizin yok olması veya yozlaşması önlenerek, gelecek kuşaklara kültürel değerlerimiz aktarılmış olacaktır.

Güzellikler özgün olmakta gizlidir. Bir toplumu özgün kılan unsurlardan birisinin de gelenekli sanatların içinde saklı olduğu düşünülmektedir. Günümüze kadar toplumların kimliklerini korumaları, geleneksel sanat ve kültürel değerlerine sahip çıkmalarıyla mümkün olmuştur. Ancak; sahip çıkmanın yanı sıra, daha da önemli olan bu değerlerin, özünü koruyarak çağdaş boyuta taşınması gerekliliği olmalıdır.

Ayrıca bu örnekler etnografig ürünler olarak maddi kültürün öğeleri olmanın ötesinde günümüzde dekoratif amaçlı yeni kullanım alanları için üretilebilirler. Bu anlamda halkın kullandığı süsleme türleri, yeni tasarımlar için esin kaynağı olabilecek örnekler olarak da önemlidir. Maddi kültür öğesi olan halk giyim kuşam öğeleri, geleneğin sürdürülmesi, kültürel değerlerin korunması açısından koruma altına alınmalıdır. Elbette bütün bunlar yapılırken; kültürel değerlerin korunması, yaşatılması adına, çağın çok gerisinde kalmış evrensel insan hakları ilkelerine uymayan, bağnaz mistik değerler kastedilmemektedir. Tasarımcıların süsleme tekniğini, yaratıcılıkları ile yorumlayarak günlük yaşam içerisinde kullanımını sürdürmenin yanı sıra, bu değerlerin yeni ve gelecek nesiller tarafından benimsenmesine katkı sağlamaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Altun, G. (2004). "Konya Meram İlçesi Karadiğin Kasabası'nda Kanaviçe İşlemeler". *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 55-66.

Artun, E. (2009). Adana ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim- Kuşam Geleneği, *Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu,* 15-17 Aralık 2006, 1-19.

Aytaç, A. (2006). *Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı.* (3.Baskı). Konya: Anka Yayıncılık.

Aytaç, A. (2010), "Kırgızistan'da Çarpana ve Kolon Dokumacılığından Örnekler". *Millî Folklor,* 22 (87), 191-195.

Barışta, H. Ö. (1988). "Kastamonu'da Yazmacılık". *Erdem Dergisi,* 4(10), 195-211.

Barışta, H. Ö. (1995). *Türk İşleme Sanatı Tarihi.* Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları

Barışta, H. Ö. (1996). "Burdur, Çeltikçi, Arvallı'dan Damat Giyimi". *Erdem Dergisi -Aydın Sayılı Özel Sayısı,* 9 (26) 491-498.

Barışta, H. Ö. (1997). *Türk İşlemelerinden Teknikler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi Yayınları. No: 2.

Erdoğdu, A. (1993). *Kastamonu Folkloru 2.* Ankara: Yıldız matbaacılık.

Kayabaşı, N. ve Söylemezoğlu, F. (1999). "Bartın'da Yazmacılık Sanatı". *Erdem Dergisi*, *Halı*

Özel Sayısı II, 10 (29), 361-368.

Koç, F. (1997). Osmanlı İmparatorluk dönemi Türk Çocuk Giysileri Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* yayınlanmamış doktora tezi.

Koç, F. (1999). "Türk Giyim-Kuşamında Kullanılan Süslemeler". *Erdem Dergisi***,** 10(29), 397-403.

Koç, F. and Koca, E. (2011). "The Clothing Culture of the Turks, and the *Entari* (Part 1: History)". *Folk Life: Journal of Ethnological Studies,* 49 (1), 10–29.

Koswing, L. (1970). "Çarpanacılık ve İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan Çarpana Dokumaları". *Türk Etnografya Dergisi,* XII, 86-87.

Köklü, H., Özdemir, M., Yetim, F. (2008). "Gerede İğne Oyaları". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi / Journal Of Instıtute Of Fıne Arts,* 20, 83-90.

Markaloğlu, G. (1991). "Kahraman Maraş'ta Maraş işi işlemeler". Türkiye İş Bankası Kültür ve SanatDergisi, 3(10), 37-40.

Onuk, T. (1988). İğne Oyaları. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sürür, A. (1976). Türk İşleme Sanatı. İstanbul:.Ak yayınları süsleme sanatları serisi: 4.

Sürür, A. (1983). "Oyaların Dekoratif Değeri". Türkiyemiz Dergisi, 41,11–13.

Tezcan, H. (2006). *Osmanlı Sarayının Çocukları, Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları ve Giysileri.* İstanbul: Aygaz, Mas Matbaacılık.

Tezel, Z. (2009). "Yazmacılık Sanatında Desenleme Teknikleri (Kalıp Tekniğiyle Ağaç Baskı Uygulama Örneği)". *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi,* 25, 27-40

Türk Oyaları Kataloğu. (1998). Boncuk Oyaları. *Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü,* Cilt 1, No:272/ maddi kültür dizisi No:21.

Yetim, F. ve Kayabaşı, N. (2007). "Kastamonu İli Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi'nde Bulunan İşlemeli Ürünlerin Özellikleri". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 727-746.